

Духовни заокрети у историји Русије

У делима Дионисија Ареопагита, који од свих богослова заслужује највише дивљења, говори се о положају вечности *над* садашњошћу. Читајући Ареопагита можемо уочити две вертикале које наше време спајају с вечношћу. Једна од њих је – „катафатичко“, потврдно, пуно симбола који се осећају чулима и срцем, кретање кроз анђеоске и људске хијерархије, испуњено светлошћу, које полази са врха и које има за циљ да окрене мисли и срца људи нагоре. А друга – то је „апофатичко“, одрично, кретање мисли одоздо навише у „божански мрак“ ради сусрета с тамошњом божанском енергијом.¹ Јасно је, наравно, да је реч не о физичком, него о простору умозрења и усмерењима у њему. И јасно је, такође, да је вертикала „вечности“ првога типа била доминантна у култури читавог Средњег века све до епохе Ренесансе, а вертикала другога типа постајала је актуелна тада и тамо, где и кад су се појављивали такви мистици сазерцатељи попут Августина, Сигерија из Сан-Денија, Сизоа, Таулера, Мајстора Екарта на Западу и исихаста у Византији, код балканских Словена и у Русији. Управо у тим случајевима задивљујућа по снази вечна божанска енергија остављала је своје предивне трагове у уметности и култури, који су видни до дана данашњег. А како и једна и друга вертикала указују од садашњости на вечност навише, онда пресецајући садашњост и продужујући наниже, оне указују на оно што је супротност вечности – на трен, на моменат. Јер, у ствари, пошто ми представљамо садашњост, ми се налазимо између тих супротности, између вечности и момента, јер нисмо вечни него коначни, а нисмо ни моментални јер трајемо.

А тако излази да у том простору умозрења, на прошлост и на будућност од нас, из садашњости, указују усмерене у супротне смерове хоризонтале. Тако да смо ми – центар тога простора умозрења, који је образован и који се описује крстом могућих мисаоних оријентација. Првородни Адамов грех, мислим, у томе се и састојао, што је, окренувши се од Вечности, почео да погледује час овамо, час онамо – час у Будућност, час у Момент. Прошлости пак још није ни било.

Несумњиво је да, волећи и поштујући своје родитеље и њихове родитеље, своје претке, ми исказујемо своје поштовање Прошлости. Траг доминације те оријентације сачувао се у нашем језику баш у речима: „пре(д)ци“, – они што су испред, и „потомци“, – они што су после њих, што долазе „потом“. Доминирајући у умовима, та оријентација саздаје родовско-племенске култове и тада људе обједињује и разједињује крв. Тако је то и било на територији будуће Русије до њене христијанизације. Читамо у *Повесѝи времених лей*: „Имяху бо обычаи свои, и законъ отецъ своих

¹ См: Дионисий Ареопагит. *Корпус сочинений*. С приложением толкований преп. Максима Исповедника. Перевод с греческого и вступительная статья Г. М. Прохорова. Издание второе, исправленное. СПб, 2006.

и преданья, кождо свой нравъ. Поляне бо своих отецъ обычай имуть кротокъ и тихъ, и стыдѣнье къ снохамъ своимъ и къ сестрамъ, къ матеремъ и к родителемъ своимъ; къ свекровемъ и къ деверемъ велико стыдѣнье имѣху“. И мада летописац пише да су код других племена обичаји били неупоредиво лошији: „А древляне живяху звѣринскимъ образомъ, живуще скотьски: убиваху другъ друга, ядыху вся нечисто, и брака у нихъ не бываше, но умыкиваху у воды дѣвиця. И радимичи, и вятичи, и сѣверъ одинъ обычай имяху: живяху в лѣсѣ, якоже всякий звѣрь, ядуще все нечисто, срамословье в нихъ предъ отьци и предъ снохами“² – мислим да је тип духовне оријентације, несумњиво, код свих њих био исти, као у пољана: „Имяху бо обычай свои, и законъ отецъ своих и преданья, кождо свой нравъ.“

Христијанизација наше земље, појава у њој Вечности с њеном културом која је усмеравала навише, дала је као резултат рађање из племена новог народа – Руса. Култ Слова Божијег с његовим Слово-центричним ансамблом уметности – уметности писма, литературе, ликовних уметности, музике и архитектуре – има, као што то показује историја, способност да рађа народе. Тако је он саздао од разних племена Французе, Енглеze, Бугаре, Алтајце... Па и не само њих.

Код нас су се с христијанизацијом појавиле писменост и литература – како унутар храмовног Слово-центричног ансамбла, тако и ван њега. Унутар њега – то су дивне проповеди, попут *Слова о закону и благодати* митрополита Илариона, слова Кирила Туровскога, а такође житија наших светих и химне и молитве њима посвећене. Разлегли су се и пропевани на словенским језицима преведени с грчког богослужбени текстови.

А ван тога ансамбла спајање новопридошлог култа Христа-Бога са помесним култом кнежевског рода родило је такву својеврсну књижевну појаву као што су наши летописи, што је постало, може се рећи, кичмом читаве руске средњовековне литературе. Појавило се и своје сликарство, и своје грађевинарство каменим материјалима, како црквених зграда, тако и двораца...

Вредности и обичаји „окренуте прошлости“ нису могли, разуме се, да одмах ишчезну. Они уопште и не могу ишчезнути, могу само да престану да буду главни. Њихово присуство и значај у руском животу од XI до XIII века јасно се види већ по томе да кнежеви носе два имена – име рода и хришћанско, крштено име. Први кнез, кога знамо само по крштеном имену, то је – Александар Невски. Први руски свети, кнез Борис, по крштењу Роман, одбио је да се супротстави својој убици Светополку управо из разлога родовске логике, – зато што је овај – старији брат и после смрти њиховог оца заузео је очево место.³ И после своје смрти Борис остаје веран управо родовским осећајима: јер заједно са својим братом Глебом-Давидом он помаже нашим кнежевима у биткама са иноплеменцима-иноверцима не као једновернима него као „сродницима“.⁴

² Лаврентьевская летопись. Полное собрание русских летописей. Т. 1. М., 1977. Стб. 13-14.

³ См: *Святые князья-мученики Борис и Глеб*. Исследование и тексты. Исследование и подготовка текстов Н. И. Милютенко. СПб, 2006. С. 292, 404, 410.

⁴ См: *Житие Александра Невского*/Библиотека литературы Древней Руси. Т. 5. XIII век. СПб, 1997. С. 360.

Карактеристичан је и конфликт с мајком младога Тедосија, потоњег Печерскога. Када је он одбијао да се богато одева и да се игра с вршњацима, мајка је сматрала да он то чини „на срамоту себи и роду своме“.⁵

Природно зближавање и додир култура – оне „окренуте прошлости“ с њеним усменим стваралаштвом, и оне „окренуте вечности“ с њеном писменошћу – до кога долази временом а обично отприлике две стотине година после њиховог „сусрета“, код нас је било прекинуто несрећном татарско-монголске најезде.

Тај сусрет је већ почињао, о чему сведочи записивање пред кнезом и дружинном говореног *Слова о йолку Ијорову*. Али основна маса овдашњег усменог стваралаштва остала је ван граница древноруске књижевне културе. Насупрот томе, у суседној Скандинавији крштеној скоро у исто време када и Русија, монах Снори Стурлусен је у XIII веку записао исландске саге. Изгледа да је Русија једина од хришћанских земаља где усменом стваралаштву у целини није допуштено да добије писани облик.

И његова дела – епови, песме, приче – записани су тек у периоду XVIII-XX века, у Ново време. Изгледа да су несреће које су се обрушиле на Русију у XIII веку схватане и као казна за неискорењена дохришћанска веровања и обичаје. До таквог се бар закључка може доћи читајући проповеди из 80-их година XIII века Серапиона Владимирскога: „Аже еше поганьскаго обычая держитесь: волхвованию вѣруете... Печаленъ есмь о вашемъ безумьи, молю вы, отступите дѣль поганьскихъ... Нынѣ же, мою вы, за преднее безумье покайтесь и не будьте отселѣ аки тростъ, вѣтромъ колѣблема.“ Друштвена свест морала се тада постепено заокретати „као казаљка на часовнику“ – од Прошлости горе до Вечности.

Како то тачно запажа Р. Г. Скриников, „до XIV века паганска Русија преобратила се у Свету Русију“.⁶ Томе су допринели и еволуција нашег сопственог духовног живота, и онај духовни полет до кога је тада дошло у православљу на Балкану, у Византији, Србији, Бугарској, на Светој гори. Задивљујуће велики број превода са грчког језика на словенски урађен је тамо и донесен у Русију, тако да је руска литература у периоду од средине XIV до средине XV века, у време „другог јужно-словенског утицаја“, увећала свој обим скоро два пута.⁷ Каква је то литература?

Највећим делом то су богословско-аскетска дела. Нагли пораст интереса за њих био је изазван „исихастским“ распрама до којих је тада дошло у Византији, тј. полемиком између грчког монаха Варлаама пореклом из Италије, који је оптуживао монахе-исихасте да су јеретици, и заштитника тих монаха Григорија Паламе.⁸ Варлаам је говорио о немогућности човековог додира с божанским, Вечним. А

⁵ *Житие Феодосия Печерского*/Там же. с. 356.

⁶ Скриников Р. Г. *Святители и власти*. Л., 1990. С. 43.

⁷ См: Соболевский А. И. *Южнославянское влияние на русскую письменность в XIV-XV вв.* СПб, 1894; Лихачев Д. С. *Некоторые задачи изучения второго южнославянского влияния в России*. Доклад на IV Международном съезде славистов. М, 1958.

⁸ См: Прохоров Г. М. *Древняя Русь как историко-культурный феномен*. СПб, 2010. Главы «Православное Возрождение в Восточной Европе» и «Превославное Возрождение Великой Руси». С.133-173.

Григорије Палама, чувајући хришћанску уму доступну вертикалу, тврдио је да је то и могуће и људима неопходно – наравно, додир не са суштином несазнатљивог Бога, него с Његовом вечном енергијом. При томе су се оба позивала на дела Дионисија Ареопагита. И корпус тих дела с коментарима Максима Исповедника управо тада био је први пут преведен на словенски језик⁹ и ускоро је доспео у Русију. А у то време био је преведен највећи део дела монаха-подвижника, која су давала поуке о борби са страстима ради духовног и умног уздицања ка божанској светлости. У XV веку први пут се у Русији појавио и свој сопствени писац-исихаст – преподобни Нил Сорски.¹⁰ Сви видови стваралаштва – литература, сликарство (иконе, фреске), архитектура – обнављају се тада у Русији. Настаје задивљујући процват писања летописа, житија светих, тада стварају Андреј Рубљов, Дионисије, зидају се храмови у новом стилу. И дешава се нова етногенеза, рађа се, повећавајући своју бројност на рачун укључивања нових племена, нови народ – Великоруси. И највећи број светих у Русији, показује се, живео је баш у то време – концем XIV и у XV веку.¹¹

Кад је, пак, у Русији почео заокрет друштвене свести од Вечности ка Будућности? Мени се чини, у XVI веку, а можемо га уочити по делатности Јосифа Волоцког. Он је одобрио развод кнеза Василија од Соломоније која је била нероткиња и дозволио његову женидбу Јеленом Глинском зато што је земљи, сматрао је он, неопходан кнежевић-наследник. Он је штитио и заштитио права манастира да поседују села, да буду богати, да би у случају потребе помагали сиромашнима. Његов обрачун са опонентима-присталицама монашког сиромаштва, позваним у Русију ради превођења богослужбених књига а доживотно заточеним, због тога што су се показали истомишљеницима с Нилом Сорским и Максимом Грком и учеником Нила Сорског, публицистом Васианом Патрикеевим, умореним у заточеништву, једнако као и спаљивање јеретика „жидовская мудрствующих“, за што се он залагао, већ је у потпуности у духу култа „светле будућности“. На запањујући начин при стварању култа Будућности увек удара задах злог духа који захтева да неко буде убијен. Па и при стварању култа Прошлости удара, чини ми се, исти задах.

У XVI веку долази до брижљиве неге култа кнежевске крви: смишљена је теорија крвне везе Руриковића преко Пруса, бајаги Руриковог претка, с римским императорима,¹² и то се одражава у новим летописима: ствара се *Књига сѣйеница*, где се поколења кнежевскога рода предствљају као степеници степеница које

⁹ См: *Дионисий Ареопагит в славянском переводе старца Исаии (XIV век)*. Издано под руководством Германа Гольца (Богословский факультет Университета им. Мартина Лютера Галле-Виттенберг) и Гелиана Михайловича Прохорова (Институт русской литературы (Пушкинский Дом) Российской академии наук). Издание подготовили Сабине Фаль и Дитер Фаль. Weier-Freiburg I. Bv. Band 1-5. 2010-2013.

¹⁰ См: *Преподобные Нил Сорский и Иннокентий Комельский. Сочинения*. Издание подготовил Г. М. Прохоров. СПб, 2005.

¹¹ См.: Прохоров Г. М. *Древняя Русь как историко-культурный феномен*. С. 241.

¹² См: *Сказание о князьях владимирских* / Библиотека литературы Древней Руси. Т.9. Конец XV – первая половина XVI века. СПб, 2000. с. 278-289.

узводе њих и њихове потомке на небо,¹³ а у тада начињеном Лицевом зборнику летописа руска историја први пут се повезује са римском.

Али наступање Будућности се настављало. У XVII веку реформатори Руске Цркве, руковођени тежњом да стану на чело читавог православног света, побили су и обогалили сакаћењем чудовишно велики број својих људи. Да је циљ никоновске реформе и сурових гоњења припадника старог руског обреда која су уследила био управо политичке природе, нема никакве сумње.¹⁴ Тај сан, коме, ето, и није било суђено да се оствари, остаће покретачем руске политике до почетка XX века. А почетком XVIII века Петар Први остварио је даље заокретање друштвене свести Русије по казаљци часовника – од Вечности ка Будућности. У неком смислу Петар је „симетричан“ крститељу Русије кнезу Владимиру. Ако се за његове владавине удео Вечности у умовима људи у његовој држави повећао у односу на удео Прошлости, онда је за владе Петра Првог присуство Будућности постало веће него присуство Вечности. Тиме се период „Древне Русије“ са доминацијом Вечности у култури у нашој историји окончао.

Задивљујуће плодноним показао се код нас и „петербуршки“ период наше историје, од XVIII до XX века. Ослобођена из и од „Слово-центричног“ ансамбла, у коме и у додиру с којим се уметност дотад налазила, код нас је тада настала „слободна уметност“: најдивнија уметничка књижевност, музика, која је постала оркестарском, академско сликарство, вајарство и архитектура, засићена античким облицима и приступима, а још више се разрасла машта о усавршавању друштва.

Нису само масони допринели заокретању руске свести према земној Будућности; око тога се трудила малтене сва руска интелигенција од XVIII до почетка XX века, стварајући тајне револуционарне организације, организујући илегалну производњу експлозива и терористичке акте. На запрепашћујући начин та вера у земну Будућност одржала се и код, рекло би се, православног верујућег Ф. М. Достојевског, који је испрва био револуционар. У роману *Браћа Карамазови* старац Зосима код њега пророкује: „Нека тако буде, нека буде!“ – о прерастању, с временом, државе у цркву.

При свој својој спремности на проливање крви ради светле Будућности, нико од тих маштара, најпосле, није могао ни замислити, тако ја мислим, колико ће се крви пролити у Русији и колико ће људи у њој бити лишено слободе, бачено у тамнице и прогнано на дугогодишње прогонство у логоре, када у њој на власт дођу бољшевици.

Стремљење ка Вечности бољшевици ће назвати опијумом за народ, традиције – остацима мрачне прошлости; а радости тренутка – буржоаском трулежи.

Занимљиво је да се поклапају времена трајања интервала „христијанизације“ – времена од крштења земље па до достизања њених духовних врхунаца – отприлике 500 година; и „футурализације“ – времена од појаве првих знакова по-

¹³ См. Сиренов А. В. *Степенная книна и русская историческая мысль XVI-XVIII вв.* М. СПб, 2010.

¹⁴ См: Крамер А. В. *Причины, начало и последствия Раскола Русской Церкви в середине XVII в.* СПб, 2005.

штовања Будућности до потпуног тријумфа култа „светле будућности“ – такође отприлике 500 година.

И ево шта је још занимљиво: у оба случаја није дошло до дужег задржавања на достигнутом духовним правцима: казаљка друштвене свести, која је своје кретање код нас почела од кнеза Владимира, није се на њима заустављала, него је настављала своје обртање даље. У наше дане, минувши бисектрису, она се осетно заокренула од Будућности наниже ка Моменту – ка моменту са његовим култом свих сласти овога света и ка ономе што чини те сласти доступним, ка новцу. Интересантно је да сад није требало петсто година за тријумф тога новог култа: прошло је свега неколико деценија, а он је, ето, код нас већ постао свемоћан. Појавило се страшно много превараната – лопова – добитника – утеривача новца. Пароле на улицама типа „Народ и партија су јединствени“, „Напред ка победи комунизма“ замениле су рекламе. Већ је приметан и почетак некога заокретања даље – ка Прошлости – ка прошлости наше земље. Потврда тога заокретања ка ближој прошлости је уочљиво појављивање нечега попут култа Стаљина, а ка даљој прошлости – у рекламама и натписима на радњама мало-мало па угледамо „јатове“ и „јерове“ после сугласника на крају речи. И унутар нашег некада јединственог етноса почела су „међуплеменска“ сукобљавања (Украјинаца против „Москаља“ – Руса). Приметан је такође почетак заокрета још даље – ка Вечности. То се види по средствима масовне информације, по њиховим програмима и темама, на пример – о нашим „новомученицима“ XX века и о обнављању храмова разрушених од стране бољшевика и подизању нових. Све више и више народа иде у цркву на службе. Разуме се, то никако не значи да се о будућем и тренутном више уопште на мисли. О то двоје, као и о прошлости, мислило се и мислиће се увек. Али то неће бити главно. И изгледа да се сада обртање „казаљке на сату“ наше друштвене свести (за појединачне људе – то је – *надсвест*) убрзало.

Како ће то утицати на нашу уметност у свим видовима стваралаштва? Јер сигурно мора утицати. Понекад се чак чини да већ утиче.

Нема сумње да наше нове „слободне“ уметности треба ускоро да почну и, чини ми се, већ почињу да се враћају и куцају на врата – раније напуштеног „Словоцентричног“ ансамбла уметности, или бар теже да дођу у додир с њим.

Занимљиво је до чега ће код нас довести нови додир Прошлости с Вечношћу. У XI веку он је породило летописе. Видећемо шта ће се сад добити из тога додира. А могу ли се Трен и Вечност уопште и додирнути? Да, могу – и у супротстављању једног другом и у сагласју једног с другим. Исихастска литература је пример тога. Тамо су спискови погубних страсти и објашњења како оне поробљавају човека и поуке како им се супротстављати, уздижући се до праве среће. Јер права је срећа – кад нас трен не откида од вечности, него нас благодаћу стваралаштва и радошћу повезује с њом.

Тако да је сасвим вероватно да ће се наша друштвена свест-надсвест вратити, као блудни син своје Оцу, у свој прави положај, тј. заокренути навише ка

Вечности. Тада ће одатле изнова, по трећи пут у нашој историји, потећи животворна бујица божанске љубави-енергије. При томе ће се, наравно, опет на чудесан начин обновити код нас сви видови стваралаштва. И, ван сваке сумње, проizaћи ће нова етногенеза: Руса ће бити још више и они ће бити још срећнији, још радоснији и још снажнији – и духовно, и умно, и физички. Нека би то дао Бог!

Необјављен рад. Са руског језика превели др Милена Давидовић и др Драгомир Давидовић.